ISBN 978-9955-12-804-5 (ONLINE)
ISBN 978-9955-12-803-8

Vytautas Magnus University

Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі

Працоўныя матэрыялы

Том 1 (2012)

The First International Congress of Belarusian Studies

Working Papers

Volume 1 (2012)

Vytautas Magnus University Press
Kaunas, Lithuania, 2011

pawet.net

UDK 323.2(476)(063)
Fi319

Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі

Працоўныя матэрыялы

Том 1 (2012)

Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі адбыўся 23-25 верасня 2011 года ў Коўна (Літва)

Навуковая Рада
Андрэй Казакевіч (старшыня) – доктар палітычных навук (PhD in Political Science),
Інстытут палітычных даследаванняў "Палітычная сфера".
Вадзім Смок (асістэнт) – магістр палітычных навук (MA in Political Science),
Інстытут палітычных даследаванняў "Палітычная сфера".
Алег Дзярновіч – кандыдат гістарычных навук,
Інстытут гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі.
Кірыл Гайдук – доктар эканамічных навук (PhD in International Economics),
Беларускі эканамічны даследча-адукацыйны цэнтр (BEROC), даследчы цэнтр ІПМ.
Русціс Камунтавічус – доктар гісторыі (PhD in History), Універсітэт Вітаўта Вялікага.
Аляксей Ластоўскі – кандыдат сацыялагічных навук,
Інстытут палітычных даследаванняў "Палітычная сфера".
Вольга Шпарага – кандыдат філасофскіх навук,
Інтэрнэт-часопіс "Новая Эўропа", Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт.
Аксана Шэлест – кандыдат сацыялагічных навук,
Агенцыя гуманітарных тэхналогій, праграма "Лятучы ўніверсітэт".

Стыль-рэдуктура і карэктура
Вольга Гапеева (беларуская і англійская мова)
Стэфанія Каліноўская (руская мова)
Максім Александровіч (англійская мова)
Томаш Блашчак (польская мова)

Вёрстка і макет вокладкі
Дзмітры Ісаеў

Заснавальнікі і партнёры
Інстытут палітычных даследаванняў "Палітычная сфера" (Беларусь)
Універсітэт Вітаўта Вялікага (Літва)
Інстытут Вялікага Княства Літоўскага (Літва)

Міжнародны Кансорцыум "ЕўраБеларусь" (Беларусь)
Беларускі інстытут стратэгічных даследаванняў (Беларусь)
Інтэрнэт-часопіс "Новая Эўропа" (Беларусь)
Сайт экспертнай супольнасці "Наше мнение" (Беларусь)
Часопіс "Arche" (Беларусь)
Еўрапейскі Цэнтр па пытаннях меншасцяў (Германія)
Інтэрнэт-выданне "BelarusDigest" (Вялікабрытанія)
Праграма "Лятучы ўніверсітэт" (Беларусь)
Фонд імя Конрада Адэнаўэра (Германія)
Агенцыя гуманітарных тэхналогій/Цэнтр сацыяльных інавацый (Беларусь)
Цэнтр усходняй палітыкі (Літва)

Выданне падрыхтаванае дзякуючы падтрымцы *Фонду ім. Конрада Адэнаўэра*

© *Political Sphere* Institute of Political Studies (тэкст і афармленне)
© Vytautas Magnus University

ISBN 978-9955-12-804-5 (online)
ISBN 978-9955-12-803-8

pawet.net

UDK 323.2(476)(063)
Fi319

The First International Congress of Belarusian Studies
Working Papers
Volume 1 (2012)

The First International Congress of Belarusian Studies was held on September 23-25, 2011 in Kaunas (Lithuania).

Academic Council (Rada)
Andrej Kazakievič (chairman) – PhD in Political Science,
Political sphere Institute of Political Studies (Belarus-Lithuania).
Vadzim Smok (assistant) – MA in Political Science,
Political sphere Institute of Political Studies (Belarus-Lithuania).
Alieh Dziarnovič – PhD in History,
Institute of History, Belarusian Academy of Sciences.
Kiryl Hajduk – PhD in International Economics,
Belarusian Economic Research and Outreach Center, IPM Research Center (Ukraine-Belarus).
Rūstis Kamuntavičius – PhD in History,
Vytautas Magnus University.
Aliaksiej Lastoŭski – PhD in Sociology,
Political Sphere Institute of Political Studies.
Volha Šparaha – PhD in Philosophy,
New Europe (Novaja Eŭropa) online magazine, European Humanities University (Lithuania-Belarus).
Aksana Šeliest – PhD in Sociology,
Agency of Humanitarian Technologies, *Flying University* Program (Belarus).

Proof-reading
Volha Hapiejeva (Belarusian and English)
Stefanija Kalinoŭskaja (Russian)
Maksim Alieksandrovič (English)
Tomasz Błaszczyk (Polish)

Design and Layout
Dzmitry Isajeŭ

Founders and Organizers
Political Sphere Institute of Political Studies (Palityčnaja Sfiera) (Belarus)
Vytautas Magnus University (Lithuania)
Institute of the Grand Duchy of Lithuania (Lithuania)

EuroBelarus International Consortium (Belarus)
Belarusian Institute for Strategic Studies (Belarus)
Novaja Eŭropa / New Europe online magazine (Belarus)
Našie Mnienije / Our Opinion Expert Community web-site (Belarus)
Arche Journal (Belarus)
The European Centre for Minority Issues (Germany)
BelarusDigest online magazine (United Kingdom)
Flying University program (Belarus);
Agency of Humanitarian Technologies/ Centre for Social Innovations (Belarus);
East Politics Centre public institution (Lithuania)

The volume is published with support of *Konrad Adenauer Stiftung*

© *Political Sphere* Institute of Political Studies (тэкст і афармленне)
© Vytautas Magnus University

ISBN 978-9955-12-804-5 (online)
ISBN 978-9955-12-803-8

Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі
International Congress of Belarusian Studies
Tarptautinis Baltarusijos tyrimų kongresas

Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі быў заснаваны 6 кастрычніка 2010 года ў г. Коўна (Літва) на сустрэчы прадстаўнікоў беларускай і літоўскай акадэмічнай і экспертнай супольнасці.

Кангрэс ініцыяваны як штогадовая сустрэча беларускіх і замежных навукоўцаў, экспертаў, аналітыкаў, прадстаўнікоў грамадскіх і дзяржаўных інстытуцый, якія займаюцца даследаваннем Беларусі.

Місія Кангрэса – развіццё супольнасці навукоўцаў, аналітыкаў і экспертаў, а таксама спрыянне больш глыбокаму разуменню Беларусі ў акадэмічным і грамадскім асяродку краіны, рэгіёну і свету.

Кангрэс бачыцца месцам прэзентацыі вынікаў працы навукоўцаў і экспертаў на працягу года. Акрамя гэтага, правядзенне Кангрэса з'яўляецца выдатнай магчымасцю для распрацоўкі новых жыццяздольных даследчых і грамадскіх праектаў, абмену меркаваннямі і ідэямі, усталявання нефармальных кантактаў. Кангрэс дазволіць сістэматызаваць веды пра Беларусь, а таксама заахвоціць практыку ўзаемнага супрацоўніцтва і камунікацыі.

Кангрэс разлічаны на ўдзел шырокага кола спецыялістаў з Беларусі, Еўрапейскага Саюза, Расіі, ЗША, Украіны і іншых краінаў свету.

Праца Кангрэса спалучае традыцыйныя пасяджэнні з арганізацыяй экспертных панэляў і грамадскіх дыскусій па актуальным тэмам беларускай палітыкі, культуры, грамадства, рэгіянальнага і міжнароднага супрацоўніцтва.

The International Congress of Belarusian Studies was founded at the meeting of Belarusian and Lithuanian scholars and experts in October 6, 2010 in Kaunas, Lithuania.

The Congress was initiated as an annual meeting of Belarusian and foreign scholars, experts, analysts and representatives of civil society and government institutions, which are involved in studying Belarus.

The Congress' mission is to promote a deeper understanding of Belarus in academic and civil communities of the country, region and world.

The Congress aims to become a place for presentation of outcomes of scholarly and expert activities, produced throughout the year. In addition, the Congress is an excellent opportunity to develop new research and community projects, to exchange views and ideas and to establish informal contacts.

The Congress combines traditional academic activities with expert panels and public discussions on topical issues of Belarusian politics, culture, society, regional and international cooperation.

2010 m. spalio 6 d. Kaune (Lietuva) susirinkę baltarusių ir lietuvių mokslininkai ir ekspertai nutarė surengti tarptautinį Baltarusijos tyrimų kongresą.

Tokie kongresai turėjo tapti kasmetiniais baltarusių ir kitų šalių mokslininkų, ekspertų, analitikų, visuomeninių organizacijų ir valstybinių institucijų atstovų, besidominčių Baltarusija bei atliekančių jos tyrimus, suvažiavimais.

Kongreso misija – išvystyti mokslininkų, analitikų ir ekspertų visuomenę, siekti geresnio Baltarusijos supratimo tarp akademinių ir visuomeninių centrų šalyje, regione ir pasaulyje.

Kongresas turėtų tapti mokslininkų ir ekspertų per metus atliktų darbų rezultatų pristatymo vieta. Taipogi kongresas gali būti puikia vieta, kur gimtų nauji tyrimų ar visuomeniniai projektai, būtų keičiamasi idėjomis ar užmezgami nauji neformalūs kontaktai.

Kongreso darbą nutarta organizuoti sukuriant įvairias ekspertų ir diskusijų darbo grupes, kuriose būtų gvildenamos aktualios baltarusiškos politikos, kultūros, visuomenės tyrimų, regioninio ir tarptautinio bendradarbiavimo temos.

Web: http://icbs.lt, http://icbs.palityka.org/
e-mail: icbs@palityka.org
Tel. (BY) + 375 29 673 32 96
Tel. (LT) + 370 68 63 11 46
Fax. + 370 37 20 38 58

1 ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ: ФАКТ І ІДЭЯ

2
3
4
5
6
7
8

“ГЕНЕАЛОГІЯ ЛІТВЫ”: ДА ПРАБЛЕМЫ ЭВАЛЮЦЫІ ЭТНІЧНЫХ І САЦЫЯЛЬНЫХ СУПОЛЬНАСЦЯЎ У ПОЗНІМ СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ І РАННІМ НОВЫМ ЧАСЕ

АЛЕГ ДЗЯРНОВІЧ

Анатацыя: Ад першых прыгадак Літвы ў пісьмовых крыніцах XI–XII стст. гэты край выступае як паганскі, куды скіроўваецца місійная дзейнасць лацінскай царквы пры падтрымцы польскіх князёў, а таксама экспансіяністцкая палітыка Кіеўскіх князёў. Але ёсць яшчэ і сацыяльнае вымярэнне даўняй Літвы. Узнікненне ў Літве одальнай (алоднай) уласнасці стала прычынай таго, што грамадскае развіццё пайшло па шляху ўзмацнення індывідуальных пачаткаў.

Ключавыя словы: Літва, місіянерства, одаль (алод), землекарыстанне, прававая традыцыя.

LITHUANIAN GENEALOGY: ON THE ISSUE OF EVOLUTION OF THE ETHNIC AND SOCIAL COMMUNITIES IN THE LATE MIDDLE AGES AND THE EARLY MODERN AGE

Abstract: From the first mentionings of Lithuania in written sources of the 11th – 12th centuries, this region appears as a pagan land to which the missionary activity of the Latin Church is headed, supported by the Polish princes, accompanied by the expansionist policy of the princes of Kyiv. But there is also a social dimension of ancient Lithuania. The emergence of odal (allod) property in Lithuania was the reason for the social development to follow the way of strengthening an individual basis.

Keywords: Lithuania, Missionary, Odal (Allod), Land Tenure, Legal Tradition.

pawet.net

Антыэвалюцыйны погляд на гісторыю этнічных і сацыяльных супольнасцяў Сярэднявечча дазваляе спараджаць ужо ў Найноўшым часе цэлую плойму гістарыяграфічных канцэпцый, у цэнтры ўвагі якіх знаходзяцца этнічныя інтэрпрэтацыі падзей палітычнай гісторыі. Ці заўжды “Літва” заставалася тым нязменным, вакол якога адбывалася паленіка ды цывілізацыйныя змены ў нашым рэгіёне? Каб адказаць на гэтае пытанне, неабходна прасачыць эвалюцыю канцэпту *Літва* на працягу, як для нашага рэгіёна, даволі працяглага тысячагадовага перыяду пісьмовай гісторыі. Паспрабуем засяродзіцца на пачатковым этапе функцыянавання Літвы ў гістарычным наратыве, а таксама на перыядзе максімальнага, у сэнсе абшараў і інстытутаў, пашырэння Літвы. Храналагічна гэтыя працэсы ахопліваюць позняе Сярэднявечча і ранні Новы час, а іх характарыстыка можа быць названая “генеалогіяй Літвы”.

1. Першыя прыгадкі: Этап знешняй фіксацыі

У 1002 г. Рымскі Папа Сільвестр II надаў ахопленаму місіянерскімі ідэямі Бруна тытул archiepiscopus gentium – арцыбіскуп плямёнаў, што значыць – язычнікаў. Такім чынам, у Бруна не было канкрэтнага дыяцэзу, ён мусіў быў ствараць яго сам сярод навернутых на хрысціянства народаў.

Увосень 1008 г. разам з 18 спадарожнікамі выехаў у кірунку Прусіі. Як толькі яны ўвайшлі ў прускія пушчы, то былі схопленыя і прыведзеныя да мясцовага ўладара Нецімера. Далейшыя падзеі мы ведам толькі з паданняў. Ясна адно, што адбыўся рэлігійны дыспут, падчас якога Бруна схапіў ды кінуў у вогнішча паганскага ідала. За гэта сам быў асуджаны на спаленне. Аднак распаліць вогнішча пад Брунам не атрымалася, і прусы палічылі гэта боскім знакам.

Нецімер і 30 яго набліжаных, верагодна дружына, прынялі хрысціянства. Але гэта стварыла новы полюс супярэчнасці ў прускім грамадстве. Таму ў далейшым місія Бруна склалася няўдала. З уладанняў Нецімера ён накіраваўся далей і апынуўся ва ўладаннях іншага прускага лідара – Забедэна (Жэбедзіса). Там 9 сакавіка 1009 г. Бруна быў схоплены і на загад князька абезгалоўлены, а 17 з яго 18-і спадарожнікаў павешаныя. Галаву Бруна кінулі ў раку. У вельмі позніх крыніцах раку завуць Алстрай (*Alstros), і некаторыя даследчыкі атаясамліваюць яе з ракой Ятра (цяпер р. Ятранка), прытокам Моўчадзі.

Як бы там ні было, але “Кведлінбургскія аналы” – сусветная хроніка, складзеная каля 1025 г. у Кведлінбургскім абацтве ў Саксоніі, – каротка паведамляюць, што “Святы Бруна, які называўся Баніфацыям, арцыбіскуп і манах, быў абезгалоўлены на мяжы Русі і Літвы ў 11 год

сваёй падзвіжніцкай дзейнасці разам з 18 спадарожнікамі і 9 сакавіка ўзнёсся на неба".

Сёння верагоднае месца гібелі Бруна даследчыкі размяшчаюць на яцвяжскіх тэрыторыях, у працяглым рэгіёне паўночна-заходняй лініі Ваўкавыск – Наваградак, альбо на землях Панямоння. І гэты год – 1009 г. – сапраўды ёсць першай прыгадкай назвы "Літва" ў пісьмовых крыніцах.

Ужо прыблізна праз стагоддзе, у пачатку XII ст. мы сустракаем новыя згадкі пра Літву, але ўжо ў рускіх крыніцах. Ці розніцца ўспрыманне Літвы рускімі летапісцамі ад лацінскіх храністаў? "Нестар" заўжды падае "літву" ў множным ліку, і належыць яна да Яфетычных народаў, "яшася полунощныя страны и западныя". Самая ж фундаментальная характарыстыка "літвы" – гэта "языцы", што трактуецца, як паганцы. Апроч таго, у недатаванай частцы "Аповесці мінулых часоў" сцвярджаецца, што "літва", сярод іншых народаў, дае даніну Русі. Праўда, пад 1038 г. і 1040 г. адзначаны паходы Кіеўскага князя Яраслава на "ятвягі" і "літву". Гэтыя тры прыгадкі – усё, што мы маем пра Літву ў "Аповесці мінулых часоў".

У Летапісцы Пераяслаўля-Суздальскага сюжэт залежнасці Літвы ўзмацняецца, калі сцвярджаецца, што "літва" "испрьва исконники данници и конокрьмци". Гэты летапіс быў складзены, як мяркуецца, паміж 1214 і 1219 гг., але захаваўся ў спісе XV ст.

Праз надта вялікую фрагментарнасць паведамленняў такога кшталту мы не можам казаць пра рэальныя маштабы гэтай залежнасці, а таксама пра тое, ці ўся "літва" плаціла гэтую даніну. Для знешніх сузіральнікаў XI–XII стст. Літва – гэта, найперш, паганскі край, у якім праводзіцца місійная дзейнасць лацінскай царквы пры падтрымцы польскіх князёў, а таксама экспансіяніcцкая палітыка Кіеўскіх князёў. "Аповесць мінулых часоў" адносіць "литву" да "всих языци" – гэта значыць да паганцаў. Этнічныя ацэнкі ў гэтых крыніцах не даюцца.

2. Сацыяльнае вымярэнне старажытнай Літвы

Узнікненне ў Літве одальнай уласнасці стала прычынай таго, што грамадскае развіццё пайшло па шляху ўзмацнення індывідуальных пачаткаў. Одаль – гэта выдзелены для сямейнага карыстання надзел сям'і, які з'яўляецца яе спадчыннай маёмасцю. Гэта значна адрозніваецца ад звычаяў абшчыннага карыстання, распаўсюджаных больш на ўсходзе, і з'яўляецца аналагам еўрапейскага "алоду".

Родавы ж прынцып не прадугледжваў безумоўнага неабмежаванага ўладання – зямля не магла адчужацца ад роду. Але гэта не перашкодзіла складванню індывідуальных форм распараджэння ўласнасцю. Не паз-

ней жа XIV ст. у дачыненні да князёў даніна страціла большую частку прыкмет кантрыбуцыі і пераўтварылася ў зямельную рэнту. І з той прычыны, што рэнта непасрэдна звязвае данніка з гаспадаром, складваецца не якая іншая, але феадальная залежнасць: над індывідуальнай рэальнай уласнасцю землеўладальніка ўзнікае намінальная ўласнасць валадара на гэтую ж зямлю. Такім чынам, заключае сучасны літоўскі гісторык Эдвардас Гудавічус, XIII—XIV стст. былі перыядам ранняга ці пачатковага феадалізму XIV ст.

У выніку, літоўскае грамадства складвалася на грунце індывідуальнай уласнасці, то бок складвалася феадальнае права, якое аб’ядноўвае ўладанне зямлёй з павіннасцямі, а ўмовы ўладання – з характарам павіннасцяў. Пры такіх абставінах асоба вылучаецца як прававы суб’ект. Пакаранне ўводзілася велікакняскай уладай, але злачынствы супраць асобы ўспрымаліся як крыўда і зварочваліся кампазіцыямі (адплатай пакрыўджанаму, узнагароджаннем).

Тое, што одаль узнік раней за дзяржаву, паўплывала таксама на тое, што прысяга (разам з супрысяжнымі), а не судовае спаборніцтва, сталі асноўным крытэрыем доказу. Таксама існаваннем одаля прадыктаваныя надзвычай суворыя пакаранні за крадзяжы.

Яшчэ адзін сацыяльны след архаічнай Літвы захаваўся ў такім феномене, як “лейці”. Так у крыніцах называлі адну з групаў сялян, якія без выключэння належалі да дамену вялікага князя літоўскага. Артурас Дубоніс бачыць у “лейцях” этнічныя рысы гэтага сацыяльнага інстытута. Такім чынам, адбываецца прыўнясенне сацыяльнага вымярэння ў разуменне познесярэднявечнай Літвы.

У крыніцах XVI ст. рэгіён “Літва” ў межах ВКЛ адрозніваецца ад “Русі” сістэмай павіннасцяў феадальна-залежнага насельніцтва, прынамсі, пасля Аграрнай рэформы сярэдзіны XVI ст. У “Літве” гэта пераважна паншчына, на “Русі” – традыцыйная натуральная і грашовая даніна, пазней таксама чынш.

3. Феномен прававой традыцыі

XVI ст. у Вялікім Княстве Літоўскім адзначана ўсталяваннем прававой традыцыі (Статуты ВКЛ і Галоўны Трыбунал ВКЛ), якая захавала сваю юрыдычную сілу да пачатку XIX ст., а гістарычна значэнне яе адчувалася і надалей. Услед за Юліюшам Бардахам мы можам задаць пытанне: як здарылася, што Вялікае Княства Літоўскае дасягнула кадыфікацыі такога ўзроўню, якога не змагла стварыць Карона Польская і ніякая іншая дзяржава Усходняй і Цэнтральнай Еўропы? Якія прычыны паўплывалі на тое, што краіна, якая, аднак, не лічылася тагачасным еўрапейскім лідарам, у галіне заканадаўчай улады заняла та-

pawet.net

кое незвычайнае і нават выключнае месца? Вядомы польскі гісторык-правазнаўца сярод адказаў на гэтае пытанне называе таксама фактар "унутранай неадналітнасці Вялікага Княства і паўсталую тэндэнцыю да яе пераадолення".

На працягу XVII–XVIII стст. шмат якія з мінулых рэгіянальных адрозненняў у Рэчы Паспалітай паступова перасталі ўплываць на захаванне асобнасці Вялікага Княства. Але можна сцвярджаць, што прававая традыцыя зберагла Літву.

Аналіз падарожжа тэрміна "Літва" на працягу пяці стагоддзяў, пачынаючы ад першай прыгадкі ў 1009 г. і да стварэння Трэцяга Статута ВКЛ у 1588 г., ёсць добрай ілюстрацыяй нелінейнай змены сэнсаў гэтага азначэння. Ад пачатку этнічнае напаўненне было недзе на перыферыі семантычнага значэння "Літвы". Далей, на працягу XIV–XV стст. мы бачым канструяванне дзяржаўна-палітычнай традыцыі Літвы. Часткаю гэтага працэсу было ўзнікненне этнічнага складніка канцэпту "Літва", які часам гарманіраваў з усталяваннем дзяржаўна-палітычнай цэльнасці ВКЛ, а часам правакаваў узнікненне новых ментальных межаў (у тым ліку, радыкальны праект "лаціна як літоўская мова"). Нармалізаваць і стрымаць тэндэнцыі такога кшталту, якія маглі быць небяспечнымі для ВКЛ, здолелі дзве зусім розныя з'явы – усталяванне ўласнай высокай прававой традыцыі і негвалтоўная паланізацыя эліт ВКЛ.

pawet.net